

het ik en de wil'. Voor het verlies van de schijn krijgt het subject het spel van zijn lichaam en zijn extatische bewustzijn terug." (p. 93) En wat met wetenschap en techniek, die vandaag zo verregaand in ons leven ingrijpen? Hoe om te gaan met de paradox dat de mens wil beheersen wat hem beheerst? "De domesticatie van de mens is het 'grote ongedachte' in de geschiedenis van het humanisme." (p.125) Dat we als mens autonoom en enkel binnenwereld zouden zijn, is een

moderne mythe, die vandaag door de biotechnologie definitief op de helling staat: we zijn verweven met het 'buiten'. Daarom ook dat Sloterdijk in *Sferen* kennis- en levensvormen in herinnering brengt die voorafgaan aan het comfortabele humanisme en een dynamische relatie hebben met het vreemde buiten, waar zich dat ook ophoudt. Waar zijn we, wanneer we in het onvertrouwde zijn?

Jeroen Peeters

Gepopulariseerde kritieken op te snel leven met te veel keuzes.

Carl Honoré, 2004. *'Slow. Een wereldwijde revolutie.'* Rotterdam, Lemniscaat, 231 p.

Barry Schwartz, 2004. *'De paradox van keuzes. Hoe teveel een probleem kan zijn'*. Utrecht, Het Spectrum, 272 p.

Er verschijnen de laatste maanden heel wat boeken in vertaling die onze te snelle levenswijze en onze levensstijl in vraag stellen. Ze vormen gemakkelijk en populair leesvoer voor een verbreding van de basis voor het groene denken. Helaas diepen ze dat gedachtegoed weinig uit.

In *'Slow. Een wereldwijde revolutie'* (Lemniscaat 2004) bekritiseert de Canadese journalist Carl Honoré scherpe en vlot leesbaar onze snelheidscultus. Vanuit een journalistieke aanpak vermengt hij een analyse van de samenleving met interviewfragmenten en eigen ervaringen. Hij werd zich zelf bewust van zijn en onze te snelle, gejaagde en hectische levensstijl wanneer hij voor zijn kinderen 'één-

minuut-voorleesboekjes-voor-het-slapengaan' wou kopen.

De kritieken op onze snelheids- en prestatiefixatie zijn in grote lijnen gekend. Wel leuk is hoe hij wereldwijd nieuwe sociale bewegingen beschrijft. *Slow food* wil afstand van de *fast food*, met meer nadruk op smaak, teeltwijzen die opnieuw seizoenen volgen of streekelijke producten in plaats van wereldwijde fabrieksstuf. *Slow cities* startte eveneens in Italië en vormt een groeiend netwerk van kleine en middelgrote gemeenten die zachte weggebruikers voorrang geven, de ruimtelijke ordening op trage mobiliteit afstemmen en hun gemeente tot aangename, rustige woon- en werkplekken willen omvormen. Maar het gaat ook om *slow sex*, om minder werken, om vrije tijd die ruimte voor rust laat en om het niet gejaagd opvoeden van kinderen tot minder gejaagd leven. Telkens gaat het om een zoeken naar het *'tempo giusto'*, het juiste tempo als antwoord op de steeds-sneller-waan-van-de-dag. Honoré noemt de prille, wereldwijde *'slow'*-beweging een onderdeel van de andersglobaliseringsbeweging.

Leuke lectuur en een erg lage drempel om mensen aan te zetten om stil te staan bij hun levenskwaliteit. Toch blijft het allemaal wat te oppervlakkig, te gemakkelijk en te zeer gericht op bijsturen in de marge. Zo wordt minder werken al snel aangeprezen als een manier om in de resterende werktijd efficiënter en productiever te kunnen werken. De 'slow'-beweging staat volgens Honoré ook helemaal niet vijandig ten aanzien van het kapitalisme, hoewel het wel een tragere groei kan betekenen (p. 212-213). Evenmin vindt hij een 24-urenmaatschappij slecht, als we er maar kalm gebruik van maken. In dergelijke passages reduceert Honoré de *Slow*-beweging ten onrechte tot persoonlijk tempo en persoonlijke keuzes. Nochtans kunnen slechts weinigen die maken wanneer onze versnellende kapitalistische en globaliserende economie het tempo voortdurend opdrijft in een eenzijdig efficiëntie- en winstmaximalisatiestreven. Kortom, Honoré maakt wel gevoelig met zijn pleidooi, maar blijft steken in te vrijblijvende oproepen om je persoonlijk open te stellen voor tragere levensstijlen. De politieke vertaling blijft achterwege.

Eén van de factoren die tot haasten leidt, is onze drang tot consumeren, schrijft Carl Honoré (p. 31). Dat argument vinden we ook in *'De paradox van keuzes. Hoe veel een probleem kan zijn'* (2004, Het Spectrum) van de Amerikaan Barry Schwartz. Hij legt een aantal paradoxen van onze consumptiesamenleving bloot. We hebben steeds meer keuze: tussen tientallen soorten yoghurt, tandpasta's of wasmiddelen, tussen een ondoorzichtig web van concurrerende tarieven voor internetverbindingen, telefoonaansluitingen of elektriciteitsleveranciers en nog duizenden andere goederen en diensten. Alleen brengen de groeiende

keuzemogelijkheden ons niet langer meer welzijn, maar komen de negatieve gevolgen van te veel keuzes in consumptie alsnog duidelijker naar voor. De tevredenheid met wat we hebben of gaan kopen neemt niet toe, maar af. We hebben alsnog meer tijd nodig om te kunnen kiezen en hebben in toenemende mate het gevoel veel te verliezen wanneer we 'slechts' één ding kunnen kiezen. We gaan gebukt onder het gewicht van de overdaad in onze meerkeuzemaatschappij. Die overdaad doet ons het overzicht verliezen, alsook onze autonomie om nog langer tegen lage (beslissings)kosten rationele keuzes te maken. Want wat is nu de beste koop? Zeker voor mensen die voortdurend willen maximaliseren, wordt vergelijken op de duur een verlammende neurose.

Niemand wil aan keuzevrijheid inleveren, maar het cumulatieve effect van steeds meer keuzemogelijkheden leidt uiteindelijk tot het perverse effect dat we het gevoel hebben niet meer te kunnen kiezen en dus tot een afname van reële keuzevrijheid. Bovendien verschuift onze norm van wat we comfortabel vinden voortdurend, waardoor de consumptielat alsnog hoger ligt. Helemaal problematisch is onze keuze daarbij voor 'positionele goederen': goederen en diensten die we niet alleen kopen voor hun feitelijke gebruikswaarde, maar die omwille van hun status ons ook een zeker (hoger) aanzien geven. Dergelijke positionele goederen, meestal luxegoederen, zijn per definitie schaars. Wanneer meer mensen het zich kunnen veroorloven, verliezen ze grotendeels hun nut en ontstaan onmiddellijk andere schaarse positionele goederen.

Het sterke van de aanpak van Schwartz is dat hij management- en psycho-

logische theorieën populariseert en gebruikt als kritiek op de negatieve gevolgen van groeiende keuzemogelijkheden. Tegelijk blijft hij sterk op psychologisch vlak steken: zijn boek eindigt met 'tips' om met de groeiende keuzevrijheid om te gaan, inclusief het 'oefenen van dankbaarheid'. Wat ontbreekt is een meer structurele kritiek op de kapitalistische groeidynamiek of op marketingtechnieken die er allebei op gericht zijn steeds nieuwe schaarste te creëren. De link met de nefaste ecologische gevolgen van een groeiende consumptie en keuze blijft op de achtergrond. Het boek biedt bijgevolg wél bruikbare inzichten voor een kritiek die aansluit op alledaagse gevoelens of frustratie van mensen in

de supermarkt of op andere consumptieplekken, maar vraagt om meer structurele antwoorden. Het beperken van een te grote ecologische voetafdruk, die de leefbaarheid voor onze kinderen en kleinkinderen in het gedrang brengt, vereist immers een evenwicht tussen persoonlijke keuzes en maatschappelijke kaders. Zonder politieke keuzes en politieke kaders die mensen ondersteunen bij persoonlijke keuzes dreigt immers een te persoonlijk verhaal, dat wel tot individuele verandering kan leiden, maar daarom nog niet tot maatschappelijke verandering.

Dirk Geldof

[Bio]

Dirk Geldof is socioloog, studiemedewerker van Groen! en redactielid van Oikos.

53

Habermas en Derrida over 9/11

Giovanna Borradori, Jürgen Habermas & Jacques Derrida. *Filosofie in een tijd van terreur. Gesprekken met Giovanna Borradori, Klement/Pelckmans, Kampen/Kapellen, 2004, 238p.*

Op de ochtend van elf september 2001 volgt Giovanna Borradori, professor Europese filosofie aan het Vassar College in de staat New York, op televisie hoe vijftig blokken verder 'downtown' van haar appartement in Manhattan de torens van het World Trade Center instorten. Ze is afgesloten van haar kinderen, op school aan de andere kant van de stad, en van haar man, die als journalist op de plaats van

de aanslag moet rennen voor zijn leven. Toch ontstaat al op dat onzekere moment haar idee voor een dubbel-interview met Jürgen Habermas en Jacques Derrida, die toevallig enkele weken later en onafhankelijk van elkaar een bezoek hebben gepland aan de stad New York.

Het bezoek van beide filosofen kan doorgaan en in de twee aparte interviews die zij aan Borradori toestaan, geven zij nog kort na de feiten hun al erg scherpe analyse. Het boek dat hieruit resulteerde, is ondertussen een wereldwijde filosofische bestseller, vertaald in meer dan tien talen. Het succes ervan is wellicht mee te verklaren doordat het niet alleen de weergave van beide gesprekken bevat, maar ook een uitvoerige situering en analyse ervan door Borradori zelf. Hierdoor slaagt zij